

ОСНОВНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ РИСИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У СТВОРЕННІ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

THE MAIN CRIMINOLOGICAL FEATURES OF PERSONS INVOLVED IN THE CREATION OF NON-STATUTORY PARAMILITARY OR ARMED GROUPS

Устінова-Бойченко Г.М., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
*Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Богатирьова М.О., старший викладач
кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін
*Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Черниш Т.В., викладач кафедри конституційного,
міжнародного та приватного права
*Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті досліджено основні кримінологічні характеристики осіб, які скоюють кримінальне правопорушення «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань». Проаналізовано основні особливості особи злочинця, його особистісні характеристики, різноманітні критерії характеристики особи злочинця. Основні характеристики, що створюють картину такого виду злочинності, умовно поділено на дві групи: соціально-психологічні та правові. До перших з них належать: стать, вік, рівень освіти, рівень матеріальної забезпеченості, соціальний стан, наявність сім'ї, соціальне походження, зайнятість у суспільно корисній праці, наявність спеціальності, місце проживання, рівень розвитку особистості, стан психіки, характер міжособистісних зв'язків, індивідуальні навички, уміння і здібності. До правових: характер, ступінь ваги скоєних злочинів, вчинення кримінальних правопорушень вперше або повторно, у групі або поодиноці, тривалість злочинної діяльності, об'єкт злочинного зазіхання, форма провини.

З огляду на соціально-психологічні особливості учасника не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування було зазначено, що криміногенна активність злочинної поведінки в такому вигляді організованої злочинності охоплює представників різних вікових груп. У соціальному становищі серед учасників незаконних воєнізованих формувань осіб, які не встигли створити сім'ю, більше, ніж осіб, які перебувають у шлюбі. На поведінку особистості, сферу її інтересів, коло спілкування, вибір способів реалізації життєвих цілей впливає освіта.

Частіше у разі розгляду учасників організованих злочинних формувань вказувалася приналежність тільки до чоловічої статі. Однак натепер антигромадська роль жінки та її участь у терористичних і екстремістських злочинах значно зросла. Також у статті досліджено чотири основні типи особистості: соціально-деполітизований тип; корисливо-заповзятливий тип; морально-деградований тип; морально-пригнічений тип.

Ключові слова: воєнізовані формування, збройні формування, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, кримінологічні риси осіб, які беруть участь у створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

The article examines the main criminological characteristics of persons who commit a criminal offense "Creation of non-statutory paramilitary or armed groups". The main features of the criminal's personality, his personal characteristics, various criteria for the characteristics of the criminal's personality are analyzed. The main characteristics that create a picture of this type of crime are divided into two groups: socio-psychological and legal. The first of them are: sex, age, level of education, level of material security, social status, family, social origin, employment in socially useful work, the presence of a specialty, place of residence, level of personal development, mental state, the nature of interpersonal relationships languages, individual skills, abilities and abilities. To legal: the nature, severity of crimes committed, the commission of criminal offenses for the first or second time, in a group or alone, the duration of criminal activity, the object of criminal encroachment, the form of guilt.

Taking into account the socio-psychological characteristics of a participant in a non-statutory paramilitary or armed formation, it was noted that criminogenic activity of criminal behavior in this type of organized crime covers representatives of different age groups. In the social situation, among the members of illegal paramilitary formations there are more people who have not managed to start a family than people who are married. Education influences the behavior of an individual, the sphere of his interests, the circle of communication, the choice of ways of realization of life goals.

More often at consideration of participants of the organized criminal formations belonging only to a man was specified. However, at present, the anti-social role of women and their participation in terrorist and extremist crimes has increased significantly. The article also explores four main types of personality: socially depoliticized type; selfish-enterprising type; morally degraded type; morally depressed type.

Key words: paramilitary formations, armed formations, creation of paramilitary or armed formations not provided by law, criminal offenses against public safety, criminological features of persons who take part in the creation of paramilitary or armed formations not provided by law.

Добровольчі воєнізовані або збройні об'єднання функціонували на різних етапах становлення та розвитку держави, їх створювали з різною метою: для захисту незалежності, територіальної цілісності українських земель. Значна частина формувань, діяльність яких в умовах воєнного часу, військових і збройних конфліктів була законодавчо врегульована на достатньому рівні. Дії щодо створення цих об'єднань та участі в них інколи перебували поза межами закону, у зв'язку з чим вони формально набували ознак не передбачених законами воєнізованих або збройних формувань. Успішне попередження створення таких формувань можливе

лише у тому разі, коли досить уваги буде приділено вивченню суб'єктів, які беруть участь у створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань [1, с. 41].

Проблема особи злочинця у кримінології є однією з ключових. Її значущість визначається тим, що злочин, будучи актом свідомої людської поведінки, значною мірою зумовлюється сутністю і особливостями особи, яка вибирає таку форму поведінки [2, с. 267].

Вивчення особистості організаторів (керівників) та учасників не передбачених законами воєнізованих або збройних формувань, мотивів та цілей їх учасників допо-

магає не тільки точно кваліфікувати злочинні діяння, але й прогнозувати наступні варіанти девіантної поведінки.

Варто зазначити, що особа злочинця завжди була однією з центральних проблем усіх наук кримінально-правового циклу і здебільшого кримінології. Наскільки людина має відповідати за свою поведінку та свої вчинки, настільки ми можемо прогнозувати її схильність до вчинення кримінального правопорушення. Іноді внутрішня потреба у самостійності, незалежності породжує в людині правовий нігілізм, спонукає до збагачення за рахунок інших людей, стає нормою життя. Результатом такого відношення до життя може бути вчинення людиною правопорушення. Осягнення людиною, що така поведінка не має бути нормою життя може матеріалізуватися через її вчинки та вироблення імунітету до законослухняності [3, с. 76].

У кримінологічних дослідженнях з вивчення особистості злочинця виділяють класифікації з різних підстав, серед яких слід виділити дві великі групи: соціально-психологічні та правові. Так, до першої з них належать: стать, вік, рівень освіти, рівень матеріальної забезпеченості, соціальний стан, наявність сім'ї, соціальне походження, зайнятість у суспільно корисній праці, наявність спеціальності, місце проживання, рівень розвитку особистості, стан психіки, характер міжособистісних зв'язків, індивідуальні навички, уміння і здібності. До правових: характер, ступінь ваги скоєних злочинів, вчинення кримінальних правопорушень вперше або повторно, у групі або поодинокі, тривалість злочинної діяльності, об'єкт злочинного зазіхання, форма провини, тощо [4, с. 74].

З точки зору соціально-психологічних особливостей учасника не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування слід зазначити, що криміногенна активність злочинної поведінки в такому вигляді організованої злочинності охоплює представників різних вікових груп. Однак більшу кількість становлять особи молодого віку, які схильні вчиняти злочини в агресивній та імпульсивній формі.

У соціальному становищі серед учасників незаконних воєнізованих формувань осіб, які не встигли створити сім'ю, більше, ніж осіб, які перебувають у шлюбі. Для осіб, у яких є сім'я, мотивом участі у незаконному воєнізованому формуванні є фінансове забезпечення сім'ї шляхом вчинення протиправних дій, а у осіб, які не перебувають у шлюбі, швидше за все, це жага швидкої наживи.

На поведінку особистості, сферу її інтересів, коло спілкування, вибір способів реалізації життєвих цілей впливає освіта. Можна відзначити, що учасником не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань може бути особа без освіти та така, яка має певний рівень знань. Якщо розглядати особу, яка не має освіти або має середню освіту, то це, як правило, особи, які не змогли працевлаштуватися, не володіють достатнім соціальним статусом. Інший тип – особа, що володіє середньою, вищою професійною освітою, слід припустити, що це особистість знову ж таки зі стійким мотивом скоєння злочинів, який ґрунтується на корисливій меті. Особа усвідомлює протиправність своїх дій, їх суспільну небезпеку й передбачені законом кримінально-правові наслідки [5, с. 300].

Іншу категорію учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можуть становити особи із захворюваннями та розладами психіки. Наявність психічних аномалій пов'язана зі значною деградацією особистості, з її постійним антисуспільним способом життя. Криміногенність аномалій зумовлюється і формами патологічних змін особистості. Така категорія осіб дуже часто не розуміє, чого від них вимагає суспільство. Сприйняття життєвих ситуацій, з урахуванням незвичності їх установок, істотно спотворюється. Оскільки нормативний контроль поведінки порушений, оцінка ситуації відбувається не з позицій соціальних вимог, а виходячи з особистих переживань, образів, проблем, потягів та інстинктів. На

наш погляд, ця категорія серед учасників не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань за своїм кількісним показником незначна, але все ж таки існує [5, с. 301].

Частіше у разі розгляду учасників організованих злочинних формувань вказувалася приналежність тільки до чоловічої статі. Однак натеper антигромадська роль жінки та її участь у терористичних і екстремістських злочинах значно зросла. Якщо жінка в зонах бойових конфліктів втратила своїх дітей, чоловіка, батьків та інших близьких, то участь у не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях для неї є єдиним джерелом існування та сенсом життя. З точки зору кримінологічної характеристики особистості такі жінки становлять велику суспільну небезпеку, позаяк холоднокрівно скоюють злочини, часом нещадні до своїх супротивників і байдужі до чужого людського горя, втративши всяку чутливість після своїх особистих пережитих трагедій. Мотивами участі у непередбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях можуть виступати не тільки корисливі, але більшою мірою особисті, такі як бажання помститися або відсутність бажання жити взагалі. Жінки, вступаючи в не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, вбивають не з матеріальної вигоди, а з бажання самотверджуватися, заслужити авторитет серед чоловіків, показати свою силу і перевагу перед іншими, не озброєними людьми [4, с. 91].

Проблему особистості учасника не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань завжди слід пов'язувати з озброєністю. Одна з основних ознак не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – це наявність зброї у значної частини або навіть у всіх членів групи. Забезпеченість учасників бойовою зброєю показує ступінь суспільної небезпечності скоєних ними злочинів і навіть вказує на ознаки професійного злочинця. Досліджуючи особистість озброєного злочинця, можна підкреслити, що така особистість характеризується набором ознак: це специфічні навички та вміння користуватися зброєю, застосовувати її, а головне – це властивий особистості спосіб скоєння злочину [6, с. 11].

Вивчаючи статистичні дані України та деяких інших держав щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, можна зазначити, що серед членів не передбачених воєнізованих або збройних формувань не виключена участь осіб, які притягались до кримінальної відповідальності за скоєння насильницьких та корисливих злочинів. Загалом можна виділити чотири основні типи: соціально-деполітизований тип; корисливо-заповзятливий тип; морально-деградований тип; морально-пригнічений тип.

Соціально-деполітизований тип характеризується негативним ставленням до соціально-політичної та економічної системи держави або окремого регіону. Такі особи входять до складу не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань із соціально-політичних, націоналістичних та релігійних мотивів. Становлять приблизно 50% загальної кількості учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Непогодження з політикою, що проводиться урядом, і вороже ставлення до осіб іншого віросповідання та іншої національності визначають злочинну спрямованість їхніх дій. Виступаючи під гаслом захисту свого народу чи віри, такі особи скоюють тяжкі злочини проти особистості, суспільства та держави.

Корисливо-заповзятливий тип характеризується тим, що учасник не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування вступає в його лави лише з корисливих мотивів. В основі поведінки такого типу учасника переважає бажання придбати матеріальні засоби за рахунок антигромадських та протиправних дій, входять до складу формувань, нічого не даючи взамін. Переважно до такого типу належать особи чоловічої статі, які не здатні

заробити на життя власною працею, та становлять приблизно 20% такого типу осіб.

Морально-деградований тип характеризується тим, що особи такого типу беруть участь у не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях з агресивно-хуліганських спонукань. Характерною рисою поведінки таких осіб є антигромадська установка, яка полягає в постійній внутрішній готовності до певної кримінальної поведінки. Метою участі таких осіб виступає бажання самоствердитися, довести свою перевагу над іншими. Кількість осіб морально-деградованого типу, які входять до складу таких формувань, становить близько 25% та здебільшого чоловічої статі.

Морально-пригнічений тип учасників незаконних воєнізованих або збройних формувань характеризується повною байдужістю до всього, що відбувається, але при цьому дисципліновані у своєму оточенні і чітко виконують поставлені перед ними завдання. Вони не бояться смерті та, навпаки, хочуть зустрітись з нею, позаяк у цьому житті їм нічого вже не тримає. Вони являють собою небезпеку для суспільства тим, що байдуже ставляться до свого життя та життя оточуючих людей. Участь таких осіб у незаконних воєнізованих або збройних формуваннях становить 5% від загальної кількості учасників та серед осіб такого типу в основному жінки [7, с. 167].

Кримінологічна характеристика організаторів та керівників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань із соціально-психологічної точки зору має інші критерії. Це особистості більш вольові та енергійні, з вираженими лідерськими якостями, виявлення організатора злочинної групи являє особливу психологічну складність. Головна їх відмінність полягає у тому, що вони більш освічені – 70% мають вищу або середню спеціальну освіту, здебільшого пройшли хорошу військову підготовку і є фахівцями – професіоналами зі зброї і ведення бойових дій. Загалом, проблема організатора незаконних воєнізованих формувань досить складна і має свою багатогранність. До організаторів можна відносити осіб, які керують та опосередковано беруть участь у вчинюваних організованою групою злочинів [8, с. 578].

Дослідивши особистісні характеристики учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, можна зробити висновок, що, використовуючи соціальні механізми, спрямовані на підвищення рівня правової та моральної культури суспільства, надання психологічної допомоги та підтримки, можливо знизити рівень участі осіб у не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях.

Слід звернути увагу на питання кримінально-правового впливу на учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, які вчиняють злочини проти інтересів України. Відповідно до КК України до таких суб'єктів злочину слід застосовувати заходи кримінальної відповідальності – офіційний осуд, покарання та судимість. Водночас у певних випадках за наявності позитивної післязлочинної поведінки до них можна застосовувати кримінально-правове заохочення у формі звільнення від кримінальної відповідальності чи пом'якшення покарання під час його призначення [9, с. 38].

Застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно і для захисту суспільства, для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого і суспільства загалом. Заперечення мети кари зменшує примусове значення покарання, не враховує, що мета кари саме і перетворює покарання на особливий (найбільш гострий) захід державного примусу.

Мета виправлення припускає усунення суспільної небезпечності особи, тобто такий вплив покарання, в результаті якого засуджений під час і після його відбування не вчинить нового злочину.

Виправлення полягає в тому, щоб шляхом активного примусового впливу на свідомість засудженого внести

корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні, криміногенні настанови, змусити додержуватися положень кримінального закону, прищепити (нехай навіть під страхом покарання) законслухняність, повагу до закону.

Традиційно в Україні, як і в багатьох інших країнах, серед правових заходів протидії злочинності, у тому числі й створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, чільне місце відводиться кримінально-правовим заходам.

Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності є другим, поруч із кримінальною відповідальністю, кримінально-правовим засобом протидії злочинності. Багаторічна практика застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності підтвердила його важливу роль і соціальну цінність. Індивідуальний підхід до застосування відповідних норм про звільнення від кримінальної відповідальності і покарання не тільки не перешкоджає охороні правопорядку від злочинних посягань, а навпаки, сприяє успішній протидії злочинності.

Відповідно до п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» під звільненням від кримінальної відповідальності розуміється відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України [10].

Звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання є необхідними інститутами кримінального законодавства, оскільки вони є дійовими засобами кримінально-правової протидії злочинності.

Згідно з ч. 6 ст. 260 КК України, звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка перебувала у складі вказаних у цій статті формувань, за діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органам державної влади або органам місцевого самоврядування. Умовами звільнення особи від відповідальності за скоєння злочину, передбаченого ст. 260 КК України, є:

- учинення особою дій, спрямованих на створення не передбаченого законом воєнізованого чи збройного формування або участь у діяльності зазначених об'єднань;
- добровільний вихід особи зі складу вказаних угруповань. Добровільність виходу означає свідоме волевиявлення особи щодо припинення будь-яких зв'язків з діяльністю цих об'єднань без будь-якого примусу з боку інших осіб. Причому таке припинення повинно бути безповоротним. Мотиви, якими керувалася особа у разі виходу зі складу, не повинні впливати на застосування цієї норми;
- добровільне повідомлення органів державної влади або органів місцевого самоврядування про існування зазначених формувань [11].

Добровільність повідомлення полягає у діях зазначеної особи, спрямованих на інформування відповідних органів про існування та діяльність об'єднань. Слід зауважити, що це повідомлення повинно містити не лише заяву про існування того чи іншого об'єднання, а й іншу достовірну інформацію (місце розташування, склад, мету діяльності тощо). Органами державної влади є органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а також відповідні державні органи на місцях. Органами місцевого самоврядування є відповідні ради з їх виконавчими органами, що представляють інтереси певної громади. Мотиви, які спонукали особу до такої заяви, не повинні враховуватися у разі застосування цієї заохочувальної норми [12, с. 324].

Дослідивши елементи кримінологічної характеристики, особистісні характеристики учасників не перед-

бачених законом воєнізованих або збройних формувань, можна зробити висновок, що з огляду на знання щодо особистості злочинця держава може використовувати відповідні соціальні механізми, що спрямовані на підвищення

рівня правової та моральної культури суспільства, наданням психологічної допомоги та підтримки можна знизити рівень участі осіб у не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вознюк А.А. Актуальні проблеми кримінально-правового впливу на учасників не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань. *Юридичний часопис Національної академії Внутрішніх справ*. № 2, 2015. С. 40–49.
2. Бабенко А.М., Бусол О.Ю., Костенко О.М.. Кримінологія : підручник. Харків : Право, 2018. 416 с.
3. Богатирьов І.Г. Кримінологія : підручник. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.
4. Дмитренко А.В. Уголовно-правовой и криминологический аспекты организации незаконного вооруженного формирования или участия в нем : дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2003. 168 с.
5. Оспанова Ж.К. Особенности криминологической характеристики участников незаконных военизированных формирований. *Молодой ученый*. 2012. № 4. С. 298–303.
6. Никитин А.М. Основные направления борьбы с незаконным оборотом оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и их использованием в преступных целях. *Проблемы борьбы с вооруженными преступлениями* : материалы научно-практической конференции. Тула, 1999 г. С. 11–20.
7. Робак В.А. Зумовленість кримінально-правового захисту від створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Часопис Київського університету права*, 2007. № 1. С. 162–166.
8. Новий тлумачний словник української мови у 3 томах. Том 3 / Укладачі Яременко В.В., Сліпушко О.М. Київ : Аконті, 2003. 862 с.
9. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. 240 с.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
12. Сухонос В.В., Білоконь Р.М., Сухонос В.В. (мол.). Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2020. 672 с.